

Notat

Det Gottorpske Spørgsmål

Esbjerg, april 2023
Jørgen Riis Johansen

INDHOLD

Det Gottorpske Spørgsmål.....	1
Indledning.....	1
Abelslægten 1232-1375.....	4
Det schauenburgske hus 1326 -1459.....	7
Oldenborgerne - fra Ribebrevet af 1460 til mageskiftet i 1773.....	9
Sammenfatning.....	16
Tidstavle.....	18
Kilder.....	24

Forord.

Jeg var egentlig i gang med et notat om Otto Clausens "Chronik der Heide- und Moorkolonisation im Herzogtum Schleswig ", altså historien om koloniseringen af heder og moser i Slesvig, men stødte her på "Det Gottorpske Spørgsmål". Koloniseringsprojektet lå ellers lige for, eftersom det blev iværksat og gennemført både i forlængelse af og samtidigt med Den Jyske Hedekolonisation, bare i langt større format. Nogle søgninger på Nettet afslørede hurtigt, at hertugdømmerne og Gottorp-hertugerne er et stort og kompliceret emne, og før jeg så mig om, var jeg i gang med nærværende notat. Formålet med det er på nogle få sider at finde svar på det gottorpske spørgsmål, altså noget mere end et opslag og noget mindre end en bog.

Indledning

Danmarks og Sønderjyllands historie omfatter et meget stort antal navne på konger, hertuger og grever, der panorerer forbi gennem århundrederne fra omkring år 1200, og indtil hertugdømmerne blev en preussisk provins få år efter Anden Slesvigske Krig. Men hvornår og hvordan opstod egentlig de på lange stræk livstruende problemer i hertugdømmerne, der blev betegnet som "det gottorpske spørgsmål" - og hvad gik spørgsmålet ud på?

Det (for) korte svar: *Det gottorpske spørgsmål var spørgsmålet om magten i hertugdømmet Slesvig, dvs. området mellem Ejderen og Kongeåen, også kaldet Sønderjylland. På grund af delinger af hertugdømmerne var der opstået en gottorpsk hertugslægt, der fra denne arvelige base efterhånden var kommet i opposition til kongeriget Danmark. Via skiftende alliancer med Danmarks fjender kunne hertugen true landets eksistens. Det gottorpske spørgsmål havde således udviklet sig til en politisk konflikt mellem Danmark, Sverige og Rusland om arvefølgen til hertugdømmet Slesvig-Holsten-Gottorp i midten af 1700-tallet.*

Det lidt længere svar fra Store Danske Encyklopædi:

Det gottorpske spørgsmål, dansk udenrigspolitisk problem i 1600- og 1700-t.

*Problemets kerne var de dele af Slesvig og Holsten, der i henhold til **delingstraktaten i 1544** mellem Christian 3. og hans brødre tilhørte hertugen af Gottorp. I krigene i 1600- og 1700-t. havde de gottorpske hertuger flere gange gjort fælles sag med Sverige mod Danmark, og tilstedeværelsen af hertugdømmet Gottorp inden for det danske monarkis grænser var derfor en alvorlig sikkerhedsrisiko. Da hertugfamilien var nært beslægtet med det svenske kongehus og senere kom i familie med den russiske kejserfamilie, ville en isoleret dansk aktion mod Gottorp få storpolitiske følger.*

Ved Frederiksborgfreden 1720 efter Store Nordiske Krig blev Danmarks ret til de gottorpske dele af Slesvig anerkendt af Storbritannien og Frankrig, men ikke af Preussen og Rusland og heller ikke af Gottorps hertug.

Da Gottorpslægtens overhoved i 1762 besteg den russiske kejsertrone som Peter 3., var en krig mod Rusland forestående, indtil kejseren pludselig blev afsat. Det nye russiske styre under Katarina 2. den Store var interesseret i en dansk-russisk alliance vendt mod Sverige, hvilket resulterede i en venskabs- og garantitraktat i 1765.

I 1767 trak en foreløbig mageskiftetraktat hovedlinjerne op for løsningen af det gottorpske spørgsmål. Rusland anerkendte herved Danmarks ret til de gottorpske dele af Slesvig og overlod Danmark de gottorpske dele af Holsten. Til gengæld afstod den danske konge Oldenburg-Delmenhorst. Med gennemførelsen af Mageskiftet 1773 fik Danmark på tilfredsstillende vis løst det gottorpske spørgsmål.

Overordnet betragtet var det gottorpske spørgsmål resultatet af århundreders magtkampe mellem konger, hertuger og grever om ejendomme og arvespørgsmål, hvor sidstnævnte jo også handler om ejendomsret, og hvor "ejendomme" bestod af enorme landområder, her hele og dele af Slesvig og Holsten som en del af danske kongers besiddelser. De lokale interessenter var de mange med **arve-, ejendoms- og panterettigheder**, primært adelen og

nære slægtninge, rettigheder som konger og hertuger måtte respektere. Disse i sig selv udviklede forhold var igen indvævet i magtforholdene i Nordeuropa: Det Tyske Kejserrige, Nordtyskland, Hansestæder, Sverige, Rusland, Holland, Frankrig og England. Plus store omvæltninger i forbindelse med Reformationen.

Det gottorpske spørgsmål opstod og udviklede sig i høj grad, fordi den danske konge i lange perioder var for svag, idet han hverken besad det voldsmonopol (hær, flåde mv.), eller den finansielle styrke (møntslagning, told og skat samt lensyndelser), der ellers er kendetegnende for en stærk konge. Måske kneb det også på afgørende tidspunkter med de afgørende menneskelige kvalifikationer.

Voldsmonopolet blev ofte udfordret af både ydre og indre fjender, og man sidder tilbage med det indtryk, at krig, kamp og intriger fyldte mest i både uddannelse og jobbeskrivelse for fyrster. Rettigheder kunne være vanskelige - ofte umulige - at håndhæve uden adgang til magtmidler, der kunne sættes bag retten og overbevise rette vedkommende. Rigernes fremmeste mænd (og i sjældne tilfælde kvinder) mindede meget om vore dages mafiabosser, og ikke helt sjældent med nogenlunde tilsvarende afgang fra denne verden.

Det er også svært at bruge de rigtige betegnelser. F.eks. regerede danske konger over et konglomerat af lande og områder: Danmark, Norge, Sverige (ikke så meget), nordatlantiske øer, diverse områder i Baltikum, Nordtyskland - og områderne mellem Kongeåen og Elben. Men ikke på nogen ensartet måde, tværtimod. Nogle lande og områder fik man i arv, andre skulle man vælges til, og så kunne man købe, sælge, pantsætte, udleje, erobre og miste dem igen.

Det gottorpske spørgsmål opstod og udviklede sig af alle disse faktorer. Mon hvorfor så kun i den sydlige del af den jyske halvø, dette trods alt ret lille område? Hvorfor blev lige netop dette område så omstridt og så livstruende, hvorfor ikke Fyn eller Lolland? Hvorfor blev spørgsmålet om helheden af de to halvdele, Slesvig og Holsten så betændt, at det flere gange kom til at true Danmarks eksistens?

Svaret på disse spørgsmål er svaret på det gottorpske spørgsmål. At det ikke er så ligetil, fremgår af den kendte anekdote i forbindelse med de slesvigske krige, hvor den britiske premierminister Lord Palmerston (1784-1865) skal have sagt: *"Kun tre personer har nogensinde forstået det slesvig-holstenske spørgsmål. Den ene var prins Albert. Den anden var en tysk professor, som er blevet skør. Den tredje var mig selv, men jeg har glemt det."* Det gottorpske og det slesvig-holstenske spørgsmål er heller ikke identiske, men det første er basis for det sidste - og emnet for nærværende notat. Komplexiteten er med andre ord stor, og notatet fortjener derfor stor overbærenhed hos læserne!

Som allerede antydnet ovenfor kommer et forsøg på en nærmere udredning i høj grad til at handle om fyrsternes arveforhold, om slægtsgrene der dør ud, hvorefter arverettigheder springer tilbage til andre skud på stamtræet og - naturligvis - om rå (strids-) kræfter, der undertiden sætter arveregler ud af kraft.

Sønderjyllands og Holstens historie fortaber sig bagud i de historiske tåger. Det antages her at svaret på det gottorpske spørgsmål med rimelighed kan findes gennem **tre fyrsteslægter**

over 550 år: Den **abelske**, den **schauenburgske** og den **oldenburgske**, dvs. fra **1232**, hvor Abel blev hertug af Sønderjylland til **1773**, hvor Danmark endegyldigt fik rådighed over hertugdømmet Slesvig ved en mageskifteaftale med hertugslægtens overhoved og arving.

Abelslægten. Valdemar Sejrs tre sønner, Erik, Abel og Christoffer, blev alle konger af Danmark. Efterkommerne efter Christoffer blev *konger*, mens Abels blev *hertuger* af Sønderjylland, og det sidste skiller sig ud: I Danmark gik hertugdømmer normalt ikke i arv, og normalt var der ingen tvivl om deres plads i forhold til kronen.
Tidsrum: 1232-1375. Seks generationer og syv hertuger fra Abel til Henrik.

Schauenburgerne var holstenske grever, dvs. deres magt udgik fra grevskabet Holsten. Deres herredømme/indflydelse over Sønderjylland havde rødder i abelslægten og magtpolitiske ambitioner om en dominerende indflydelse over Sønderjylland med henblik på en selvstændig statsdannelse: Slesvig-Holsten. Tiden var mildt sagt tumultarisk med risiko for kongemagtens sammenbrud i Danmark. Under schauenburgerne kom Sønderjylland/Slesvig i personalunion med Holsten, dvs. to stater med fælles regent.

“I perioden 1232-1459 blev Sønderjylland først udskilt af det danske kongerige og dernæst i stigende grad knyttet sammen med grevskabet Holsten. Der var tale om en proces, hvis aktører var deltagere i en stor, langvarig magtkamp bestående af tre projekter: **Det første** var Abelslægtens bestræbelse på at gøre Sønderjylland til et selvstændigt territorium med egne institutioner, uafhængigt af den danske kongemagt. **Det andet** projekt var de holstenske (rendsborgske) grevers forsøg fra 1326 at blive hertuger over Sønderjylland, altså at overtage Abelslægtens hertugdømme, forene det med Holsten og sikre sig det i modstrid med de danske kongers ønske. Abelslægtens og Schauenburgernes mål lignede hinanden ved, at begge ønskede et Sønderjylland uafhængigt af Danmark. Forskellen var, at Abelslægten ville have Sønderjylland som et selvstændigt territorium, mens greverne ønskede en personalunion eller et fælles territorium bestående af Slesvig og Holsten. **Det tredje** projekt sigtede også på en forening af Slesvig og Holsten, men på et andet plan. Det var en række holstenske stormænds erhvervelse af jord i Sønderjylland, navnlig i Sydslesvig. Derved dannede det slesvig-holstenske ridderskab en adelskorporation med besiddelser på begge sider af Ejderen og med en naturlig interesse i at holde Slesvig og Holsten sammen. Ridderskabets projekt var altså i praksis en støtte til Schauenburgernes bestræbelse”. (De slesvigske hertuger, s.23-24)

Greverne var regerende hertuger af Slesvig/Sønderjylland i godt 130 år: Gerhard 1. (= Grev Gert, den kullede greve) (1326-29), Gerhard 2. (1386-1404), Henrik 4. (1404-27), Adolf 8. (1427-59).

Søsteren, Helvig, til de to sidstnævnte var gift med Dietrich/Didrik af Oldenburg. Hun var desuden 3x tipoldebarn af kong Erik Klipping. Helvig og Didrik af Oldenburg fik sønnen Christian 1. Konge 1448-81, hertug 1460-81, og med ham begyndte det oldenburgske konge- og hertughus, der sluttede med Frederik 7.

Med Adolf 8. s død stod man over for komplicerede spørgsmål om arveretten til hhv. Holsten, Slesvig og begge områder, mens kongeriget ikke kunne arves. Nærmeste arveberettigede til Holsten (grev Otto af Holsten-Pinneberg) havde imidlertid ingen krav på

Slesvig, der således kunne "hjemfalde" til kongen som herreløst len. For hertug Adolf 8. var forbundetheden mellem Holsten og Slesvig af afgørende betydning, og samme holdning havde de adelsslægter af holstensk og sydslesvigsk afstamning, som dominerede politisk i Slesvig.

Da Adolf 8. døde anmeldte de mulige arvinger deres krav. På kvindesiden var det Christian af Oldenburg, som var blevet støttet af sin onkel Adolf for at blive valgt som konge - mod et løfte om aldrig at slå Slesvig sammen med Danmark...

Oldenborgerne. Den første, kong Christian 1., blev valgt som hertug under Ribe-mødet i 1460. (Op Ewig Ungedeelt). Da hans sønnesøn Christian 3. i 1544 gennemførte en arvedeling af Slesvig-Holsten med sine to brødre, **Adolf** (reg. hertug 1544-86, søn af kong Frederik 1) og Hans d. Ældre, valgte Adolf den gottorpske tredjedel og grundlagde dermed **det gottorpske hertughus**, idet hans part bl.a. omfattede en stor luns med slottet Gottorp ved byen Slesvig. Den oldenborgske hertugslægt kommer dermed til at lægge navn til spørgsmålet. Hertug Adolf blev også stamfar til flere vigtige sidegrene til den oldenborgske slægt.

Udfordringerne i de følgende godt 300 år vekslede konstant. Kongerne søgte af al magt at hindre, at Slesvig gled dem af hænde ved at hævde overhøjhed over hele/dele af det og tilsvarende hindre, at de oldenborgske hertuger i stedet søgte at hævde deres uafhængighed i forhold til Danmark ved i stedet at orientere sig mod Holsten og Tyskland. I dette spil indgik i høj grad (politiske) ægteskaber og arvedelinger. Det gik meget godt, indtil Christian 4. fik involveret Danmark i 30 årskrigen - og tabte. Senere fulgte svenskekrigene og de gottorpske hertuger begyndte i stigende grad at modarbejde Danmark, bl.a. gennem ægteskabelige forbindelser til det svenske kongehus. Udviklingen endte med, at Gottorp gik over til Danmarks hovedfjende: Sverige, hvorefter Danmark lå som en lus mellem to negle. En helt utålelig situation, der blev et spørgsmål om liv eller død for kongeriget.

Som nævnt opstod og uddøde to hertugslægter i Sønderjylland i perioden 1232 - 1459.

Egentlig betyder "hertug" hærfører, nemlig en militær leder i *et udsat grænseområde*, som han i givet fald skal forsvare. Det er også *titlen for en fyrste*, der normalt er underordnet en konge, og fra 1100-tallet var hertugerne normalt yngre danske kongesønner. Hertugdømme blev efterhånden også *et område*, som af kongen var udlagt til underhold for kongeslægtens hertuger, der normalt var kongens brødre, sønner eller andre meget nære slægtninge. (Store Danske mv.). Når og hvis hertugdømmerne blev arvelige len, var der begyndende optræk til større uafhængighed af lensgiveren/kongen og dermed risiko for knas i forholdet.

For bedre overblik over slægterne og de mange årstal henvises til afsnittet [Tidstavle](#), hvor der også er referencer til sidetal.

Abelslægten 1232-1375

Abel, hertug 1232-52, konge 1250-52.

Ja, det er ham - den ene af *Valdemar Sejrs* tre sønner: Erik, Abel og Christoffer, hvor Erik som den ældste overtog tronen, mens de to yngre hver fik et hertugdømme i

“Udkantsdanmark”. Abel fik Sønderjylland (Endnu ikke kendt som Slesvig) og giftede sig med Mechtilde af Holsten! Det blev noget værre rod, idet Abel lod (ret sikkert, men ikke bevist) Erik myrde, hvorefter han selv blev konge. Det varede kun ganske kort, idet han mindre end 2 år senere faldt i et felttog mod de uregerlige frisere, der havde en slem vane med ikke at ville underlægge sig nogen.

Nu ville man forvente, at Abels søn, Valdemar (**Valdemar 3. Abelsen**, reg. 1253-1257), skulle overtage kongetronen, men han var både meget ung og på (ud-) dannelsesrejse i Europa. På vejen hjem blev den 13 årige dreng kidnappet af ærkebiskoppen af Köln, og det banede vejen for Abels lillebror, **Christoffer 1 (reg. 1252-1259)**. Men Abels holstenske slægt (!) støttede sønnens, Valdemar Abelsens, krav på kronen, og det gjorde de ved i forening med andre nordtyske fyrster at rykke op i Jylland med en hær.

Christoffer 1. fik dermed straks en krig på halsen, der også fik både norske og svenske stormænd til at lugte blod. Christoffer trak sig ud som vinder, men undervejs måtte han tilstå Valdemar Abelsen Sønderjylland som **fanelen**. Dvs. at hertugdømmet herved blev et stort set selvstændigt område, ganske vist med den danske konge som overherre.

Valdemar (Abelsen), 1254-57, døde (også) meget ung, men hans krav på Sønderjylland overgik til sønnen:

Erik 1, 1260-72.

I 1266 erklærede den danske konge ganske vist, at *”hertugen erkender, at han har hertugdømmet som len af kongen, og han er kongens vasal på grund af hertugdømmet”*, dvs. hertugdømmet Sønderjylland var skabt som et dansk len - det var IKKE et arveligt len, som ellers normalt i Tyskland. Men i løbet af 1200 tallet blev det sædvane, at hertugdømmet blev overført ved arv. I 1312 var der således ingen tvivl om, at hertugens søn havde arveret til faderens herredømme.

Valdemar 4, 1283-1312.

I 1283 blev den danske konge tvunget til at forlene Vald. 4. Eriksøn med hertugdømmet. Valdemar 4.s enke giftede sig med Gerhard 4. af Schauenburg linjen. Det ses, hvordan abelslægten knyttede sig mere og mere til de holstenske grever, selv om den danske konge forsøgte at svække den.

Erik 2, 1312-25.

Hertugens område blev afrundet ved samarbejde med den danske konge. Hans magt blev befæstet, og han styrkede yderligere sin position ved at gifte sig med Adelheid, datter af den holstenske grev Gerhard (Gert) 3. af Rendsborg linjen. Deres datter, Helvig, blev i 1340 gift med Valdemar Atterdag.

Valdemar 5, 1325-26 og 1340-64.

Hans værge var grev Gerhard 3 (ja, **den kullede greve**), der brugte ham som en brik i magtspillet mod Danmark, idet denne holstenske greve fik ham indsat som konge (10 år gammel!) i stedet for **Christoffer 2.** som **Valdemar 3.** 1326-29, kaldet Interregnum.. Ved samme lejlighed fik han vedtaget *Constitutio Valdemariana*, (på dansk: *Valdemars forordning*), som er eftertidens betegnelse på bestemmelsen om, at Sønderjylland ikke må

indlemmes i Danmark! Under striden om Slesvigs og Holstens tilhørsforhold i midten af 1800-tallet blev der fra tysk side lagt stor vægt på Constitutio Valdemariana. Den blev tolket sammen med Christian 1.s løfte i 1460 om, at Slesvig og Holsten altid skulle være "udelte sammen" (ewig ungedeelt). (Store Danske). Vi ser allerede her holstenernes målbevidste arbejde på at skille Danmark fra Sønderjylland. Abelslægten's rolle var dermed reelt helt udspillet i 1326 - initiativet var gået over til de holstenske grever.

Henrik, 1364-75, hertug af Sønderjylland, barnløs.

Abelslægten spillede en mere og mere perifer rolle og uddøde i 1375. Striden stod herefter mellem de holstenske grever af den schauenburgske linje og danskerne.

Christoffer 2. (reg. 1320-1326 og 1329-1332). OBS - konge, ikke hertug, men både han og hans søn, Valdemar Atterdag medtages her p.gr.a. konflikten med de holstenske grever og deres altdominerende indflydelse over kongerige og Sønderjylland-Holsten via pant: Overtog et stærkt forgældet rige, hvilket afspejles af håndfæstningen, hvori det bl.a. hedder: *"Fremdeles at han fuldt ud skal betale al vitterlig og med antagelige beviser sandsynliggjort gæld, som den nu afdøde konge havde til rigets indbyggere, og de kautioner, som er indgået for denne, skal overholdes til den fuldt ud er betalt."*

En forårsdag i **1326** mødtes grev Gerhard og hans unge nevø med den tidligere marsk, Ludvig Albrechtsen Eberstein, og drosten, Lars Jonsen Panter, i Sønderborg. De havde alle pantelen og penge til gode hos kong Christoffer. Grev Gerhard af Holsten havde Fyn som pant eller i hvert fald en del af øen, Ludvig Albrechtsen mente at have Skåne og Lars Jonsen Panter mente at have ret til Ærø som en slags andenhåndspant. De frygtede - sikkert med rette - at kong Christoffer ikke havde til hensigt at betale, og derfor blev de enige om at proklamere et oprør mod kongen, som flygtede til familien i Nordtyskland.

I 1330 sadlede Christoffer om, og han og sønnen Erik rejste til Jylland, hvor de mødte grev Gerhard. De aftalte nogle vigtige ændringer: Christoffer blev anerkendt som konge, den 15-årige Valdemar 3. blev afsat og vendte tilbage som hertug af Sønderjylland, Gerhard blev anerkendt som hertug af Fyn og aftalen skulle besegles ved at den unge Erik Christoffersen giftede sig med grev Gerhards søster.

Christoffer 2. blev far til **Valdemar Atterdag**, der ved faderens død var 12 år gammel, men han bliver først konge efter den kongeløse tid 1332-40.

Valdemar Atterdag (1340-75) var 20 år gammel, da han blev konge. Han voksede op ved det tyske kejserhof og hans søster Margrethe var blevet gift med kejserens søn, men medgiften havde det danske fallitbo ikke kunnet udrede. Kun ved at få Valdemar på tronen kunne svogeren gøre sig håb om at få medgiften betalt. Og Valdemar gik i gang. Han var både energisk, klog og vedholdende.

Gennembruddet kom, da han giftede sig med **Helvig**, søsteren til hertug (og kong) Valdemar 3 og Adelheid af Holsten. Med dette giftermål opstod der pludselig mulighed for en række aftaler: De afgørende panthavere var stadig de holstenske grever, men de overlod nu deres pant i (Nørre) Jylland til hertug Valdemar mod at han til gengæld pantsatte hele Sønderjylland til dem. Tanken var, at Atterdag skulle indløse Nørrejylland til hertugen, som så dermed blev i stand til at indløse Sønderjylland til greverne, der klart nok havde

disponeret klogt: De slap ud af det besværlige Nørrejylland og fik i stedet Sønderjylland, deres nabo. Faktisk regnede de næppe med at Nørrejylland ville blive indløst, men så kunne de jo beholde Sønderjylland. Nu hastede det måske slet ikke længere så meget med pengene. Hertug Valdemar kunne jo nu som panthaver i hele Nørrejylland give Atterdag et mindre bid heraf (landet nord for Limfjorden og Himmerland) som medgift.

Umiddelbart efter brylluppet tog han til Viborg og blev hyldet som konge - ingen krævede underskrift på den håndfæstning; rigsråderne havde nemlig på den hårde måde lært, hvad den kongeløse tid havde ført med sig. Det kunne være træls nok med konge, men uden gik det slet ikke. Men med kongetitel og den lille stump af det pantsatte land gik Valdemar i gang med at indløse panter og samle landet.

Mens det lykkedes for Valdemar Atterdag i Nørrejylland (og efterhånden i resten af landet), kiksede det for hertugen (som ventet af greverne) at blive herre i Sønderjylland, så det så ud til at greverne ville kunne beholde Sønderjylland. Men så i 1375 døde **hertug Henrik** som slægtens sidste mand. (Der er her sprunget masser af saftige mellemregninger over!). Hans onkel, Valdemar Atterdag, meldte sig straks som formynder for enken og hendes børn - samtidigt med at han selv var nærmeste arving på både mands- og kvindesiden.

Sagen burde hermed være afklaret, men her kommer krigsmagten (voldsmonopolet) frem - de holstenske grever var klar til en militær styrkeprøve, hvis udfald ikke var givet på forhånd. Men så døde kongen selv pludseligt i 1375, og dermed var de to vigtigste personer døde med få måneders mellemrum.

Det schauenburgske hus 1326 -1459

1326 blev både de sønderjyske hertuger og den danske kongeslægt sat skakmat af den holstenske grev Gerhard 1, bedre kendt i Danmark som **den kullede greve**.

Kong Valdemar 3. (næstsidste hertug over Sønderjylland af abelslægten!) forlenede 1326 grev Gerhard/Gert med Sønderjylland som fanelen (Len, som lensherren i middelalderen overlod til en fyrstelig lensmand ved at overrække ham en fane som tegn på retten til lenet) med alle rettigheder. *Lenet var blevet et land, et territorium.*

Men det skete med grev Gerhard som værge for den mindreårige Valdemar, dvs. forleningen og kroningen af Valdemar var rent teater, men et teater til stor skade for kongeriget og optakt til **den kongeløse tid 1332-40**. Fra 1325 var halvdelen af lenene pantsat og i den kongeløse tid lå hele riget under holstensk eller svensk herredømme.

Gerhard 1 (= Grev Gert, **Den kullede Greve**), 1326-29. Jf. ovenfor om kong Valdemar 3. Grev Gert indså, at hans og øvrige nordtyske stormænds konstruktion med et kongeløst panteregime over Danmark ikke var holdbart, uanset hvad der var skrevet i dokumenterne. Danske stormænd udnyttede modsætningen mellem Gert og en anden holstensk panthaver, grev Johann den Milde, og fik i 1330 genindsat Christoffer 2., en af de mest tragiske figurer i den danske kongerække. Med hjælp fra Johann den Milde samlede han en hær for at nedkæmpe grev Gert, der imidlertid var en særdeles dreven feltherre. De mødtes lidt nord

for Dannevirke, og Christoffer tabte. Han døde i 1332 i et simpelt hus, ejet af grev Johann, i Saxkøbing.

Samtlige landsdele i kongeriget var pantsat for uhyre summer. Mange af pantebrevene var ydermere underpantsat til en række stormænd, som havde skaffet dele af de lån, som de pantsatte landsdele var sikkerhed for. Det var det rene Låsby-Svendsen - bare ud i det ekstreme. Efter Christoffers død fulgte den kongeløse tid 1332-40.

Greverne Gert og Johann sad som herre i Danmark, fordi de havde landskaberne som pant for gæld - *men de ejede ikke landsdelene og de var ikke hyldet som fyrster*. De var "bare" kreditorer, der havde gjort udlæg i boet efter håbløst forgældede danske konger. Hvis gælden blev indfriet, var Danmark frit igen, men det var bare ikke lige til at se, hvorledes dette kunne ske. De to grever var imidlertid ikke nær så rige, som man skulle tro - på grund af underpantsætningerne for lån, de havde optaget for de større panterettigheder. Lånene på disse underpanter skulle imidlertid også forrentes og afdrages, og håndpant har det ofte med at miste evnen til at forrente sig, selv om de på bedste rockermaner gjorde deres bedste. På en inkassotur i 1340 op i det nørrejyske gik det galt for grev Gert: Han blev myrdet i sin seng i Randers af vor helt, væbneren Niels Ebbesen, jf. ovenfor om Valdemar Atterdag.

Henrik 2 ("Jernhenrik") af Holsten, regerende greve 1340-84. Indgik forlig med Valdemar Atterdag, jf. ovenfor: Han og hans mindre brødre fik pant i Sønderjylland. Lang karriere som kriger rundt i Europa, mens lillebror Klaus overtog jobbet hjemme i Holsten. Efter Valdemar Atterdags død i 1375 sluttede han og brødrene sig sammen med Mecklenburgerne og benyttede lejligheden til at bemægtige sig Sønderjylland. Han blev dog aldrig hertug af Sønderjylland.

Gerhard 2, 1386-1404. (Greve af Holsten som Gerhard 6 1384-1404). **Dronning Margrethe 1. (1376-1412)** gjorde kronens ret over hertugdømmet gældende, og greverne anerkendte kronens overhøjhed. Begge parter spillede dog med fordækte kort, men i 1386 modtog Gerhard hertugdømmet i forlening, fordi Margrethe havde brug for ro på den sydlige flanke. Begge regenter døde imidlertid, inden de fik afklaret Sønderjyllands tilhørsforhold, som de havde tænkt sig det; han faldt i et togt mod ditmarskerne (et mildt sagt dødbringende folk). Gerhard efterlod sig 4 børn: Tre sønner, der alle blev hertuger af Sønderjylland og en datter, Helvig, der skulle blive mor til den senere kong Christian 1.

Henrik, 1404-27. Han var ikke-anerkendt hertug af Sønderjylland, idet **Erik af Pommern** nægtede at forlene ham med området. - Erik gik meget op i jura og fik bekræftet sin ret til Sønderjylland både af Danehoffet (der stadig var dødtrette af holstenske grever) og af den tyske kejser, men igen var det ikke nok: Han kunne ikke mønstre tilstrækkeligt med vold, til at slå holstenerne og deres allierede, men faldt dog selv i 1427 under en belejring af Flensborg. Hans bror følger ham.

Adolf, 1427-59. Som barn oplevede han Margrethes forsøg på stykkevis at genvinde Sønderjylland og kom derved til at nære et dybt had til Danmark. Resten af livet kæmpede han for retten til Sønderjylland, men da han trods to ægteskaber døde barnløs, kuldsejlede planerne. Med ham uddøde det schauenburgske hus i 1459. Det afløses via søster Helvig af

en sidegren, nemlig med nevøen **Christian af Oldenburg, den senere Christian 1. af Danmark (1448-81)**.

Christian 1. blev af den slesvig-holstenske adel i **1460** valgt til **hertug af Slesvig-Holsten**. Han fik flere børn, bl.a. Frederik og Hans, der begge blev konge af Danmark og hertug af Slesvig-Holsten.

Hertug Frederik havde som anden og yngste søn af kong Christian 1. og dronning Dorothea ikke umiddelbar udsigt til selv at blive konge, idet storebror Hans var konge af Danmark 1481-1513. Han var onkel til den senere kong **Christian 2. (reg. 1513-23, død 1559)**, der blev afsat efter et oprør af rigsråder og biskopper, som forud havde sikret sig tilsagn fra hertugen om overtagelse af tronen.

Efter at have været hertug i Slesvig og Holsten fra 1481 (de første år med en formynder) blev han i 1523 således tillige **konge af Danmark som Frederik 1.**, men fortsatte med at have sin hovedresidens på Gottorp Slot.

Oldenborgerne - fra Ribebrevet af 1460 til mageskiftet i 1773.

Man må hele tiden have for øje, at de oldenborgske/gottorpske hertuger og ditto konger på lange stræk var hinandens nære familie: Fra **delingen i 1544** mellem Frederik 1.s ældste sønner, kong Christian 3., hertug Hans d. Ældre og Adolf af Gottorp til **1648** var konger og hertuger på skift brødre, onkel eller nevø og svogre til hinanden. Hertug Frederik 4. (reg. 1694-1702) blev imidlertid gift med Hedvig Sophie af Sverige, datter af Karl 11. og søster til Karl 12, Sveriges to store krigerkonger. Og herfra blev det endnu værre, set med danske øjne: Deres søn, hertug Karl Frederik (reg. 1702-39) blev gift med Anna af Rusland. Deres søn, Karl Peter Ulrik, blev senere zar af Rusland - med et altfortærende had til Danmark... Disse hertugelige ægteskaber og familieforhold fik afgørende betydning for Danmarks stilling.

Den gottorpske hertug regerede - normalt - i Slesvig ved siden af den danske konge, som også var hertug, men underordnet Danmark i udenrigspolitik. Under svenskekrigene i 1600-tallene begyndte den gottorpske hertug at støtte svenskerne og kom dermed til at udgøre et stort sikkerhedsmæssigt problem, idet Danmark med Sverige på den ene side og Slesvig-Holsten lige syd for Kongeå betød stor risiko for en tofrontskrig.

Ribebrevet 1460.

For også at blive hertug i hertugdømmerne måtte Christian den 1. af Oldenburg blandt andet acceptere, at Slesvig og Holsten aldrig måtte adskilles. I 1466 indgik Danmark og Slesvig-Holsten imidlertid også et forsvarsforbund, der som Ribebrevet skulle gælde *til evig tid*. Ribebrevet (mis-) bruges i 1800-tallets konflikter som argument for at Slesvig og Holsten ikke, skønt nu under helt andre forhold, må skilles.

Slesvig-Holsten konstruktionen var dengang ikke noget særsyn i Europa (Bourgogne f.eks.). Holsten var mest orienteret mod det tyske kejserrige og i øvrigt langt op i tiden kun et grevskab, mens Slesvig var en del af Kalmarunionen, og der herskede ret forskellige

administrative forhold i de to områder. Danmark var et valgrige, dvs. kongen skulle vælges af rigsrådet, mens Norge, der også var en del af riget, var et arverige.

Delingerne af Slesvig-Holsten 1490, 1544, 1564 og 1581/82.

Som det fremgår af gennemgangen af hertugslægterne var det ofte hertugerne i Slesvig-Holsten, der kom til at levere konger til Danmark, og således også efter Christoffer af Bayerns død i 1448. Anetavler og arveregler fik pilen til at pege på Christian af Oldenburg, som dog måtte vente på også at blive hertug i Sønderjylland, idet hertug Adolf først døde i 1459, hvorefter han som nævnt først måtte tilslutte sig betingelserne i Ribebrevet. Christian 1.'s to efterlevende sønner, **Hans (1481-1513)** og **Frederik 1. (1523-1533, hertug 1482-1533)** skulle begge komme til at følge ham, både som konger og hertuger, jf. ovenfor.

Kortet viser hertugdømmerne Slesvig og Holstens interne grænser og myndighedsforhold i 1622. Fra 1490 og frem blev hertugdømmerne til et politisk kludetæppe som følge af delinger mellem kongerne og andre hertuginjer. Delingerne var dynamiske, så kortet forandrede sig flere gange, men fra 1582 lå det i hovedsagen fast med en kongelig del, en gottorpsk del, en såkaldt fællesregeret del bestående af adelige godser og så Hans den Yngres områder. De sidste blev i 1622 delt i fem meget små hertugdømmer. De næste store ændringer kom, da den danske konge kunne overtage de gottorpske dele af Slesvig i 1720 og af Holsten i 1773, hvorved også fællesregeringen kunne ophæves.

Kilde: danmarkshistorien.dk

Arvedelingernes hærgen i det sønderjyske startede efter Christian 1.s død (1481): *Frederik* er lillebror til *kong Hans* (konge i Danmark); hans mor, enkedronning Dorothea, mente det var synd for lille Frede at han ikke skulle arve noget, så hun sørgede for, at han arvede Slesvig (Sønderjylland), når storebror Hans nu var blevet konge af Danmark, men Hans syntes ikke, det var fair, at Frede skulle have hele Slesvig: Jeg vil også have noget! Så Slesvig blev i **1490** delt mellem de to brødre. Opdelingen var ikke i to "pæne" dele, men i

små bidder som et kludetæppe. Det passede adelen godt, at den ikke blev delt i to grupper, men samlet hørte under begge hertuger. Men det skulle blive værre endnu, da de jo også fik arvinger. Efter kong Frederik 1.s død i 1533 fulgte man principperne fra 1481-90, så den ældste søn, **Christian 3. (1534-1559)**, blev konge af Danmark-Norge (efter en borgerkrig, Grevens Fejde 1434-36). - Bemærk her, at også han blev dansk konge ud fra magtbasen i hertugdømmerne.

Hertugdømmerne blev ved delingstraktaten af **1544** delt i tre lige store dele - igen bestående af spredte områder - mellem Frederik 1.s tre sønner **Christian 3.**, **hertug Hans d. Ældre af Haderslev** og **hertug Adolf af Gottorp (reg. 1544-86)**. Igen stod adelen udenfor. *Bemærk: Med delingstraktaten af 1544 lagdes grunden til det gottorpske spørgsmål med områderne i Slesvig og Holsten, der blev tildelt hertug Abel. Med ham begyndte gottorp-linjen, der i løbet af 1600-tallet kom i et stigende modsætningsforhold til de danske konger.*

Efter Christian 3.s død (1559) skulle hans (den kongelige) del af hertugdømmerne deles mellem sønnerne, Hans den Yngre og tronarvingen Frederik 2. Dette faldt på plads ved delingen i **1544**, hvor Hans d. Yngre fik tildelt amterne Sønderborg og Nordborg i Slesvig, Pløn amt og Ahrensböök Kloster i Holsten. Senere fik han endnu et par klostre.

Da Hans d. Ældre døde barnløs i 1580, blev hans del i **1581** delt i to halvdele til hhv. kong Frederik 2. og hertugen af Gottorp. Dermed ophørte Hans den Ældres hertugdømme med at eksistere.

Kongen skulle dele sin part med lillebror Hans d. Yngre, men det ville han ikke, så denne blev kompenseret med tidligere klostre og spredte godser. Med *Hans d. Yngre* (Måske bedre "Hans den Virile" med 23 børn, senere også stamfar til det glyksborgske kongehus) og hans (lille) hertugdømme, var der omkring 1559 *fire* hertuger + en adelsstand, som sidder nogle områder, hvilket i mange tilfælde gjorde det uklart, hvem der til syvende og sidste havde magten. Hertugerne havde ofte særdeles gode forbindelser til udlandet, f.eks. var hertug Adolf af Gottorp gode venner med den spanske kong Filip 2. og tjente desuden under kejser Karl d. 5. Hertugdømmerne var økonomisk velstående, bl.a. med studehandel og Kieler Umschlag, hvor man bl.a. kan låne og udlåne penge. De store delinger stoppede i 1581, fordi nogle døde på de rigtige tidspunkter. Derefter var de to store dele, kongens og hertugen af Gottorps, stort set uforandret til 1720, men skaden var sket. Kong Frederik 3. udstedte i **1650** et dekret om, at førstefødselsretten skulle gælde i den kongelige del af Hertugdømmerne, hvilket satte en stopper for nye delinger heraf.

Efter flere "heldige" dødsfald samledes endnu flere dele under kongen. Senere blev der officielt indført udelelighed for hhv. Gottorp og de kongelige dele. Kun den mindste del, Hans d. Yngres, blev igen delt i fem bittesmå hertugdømmer. Noget rod! Hovedmønstret var dog, at der var en kongelig del, en gottorpsk del og nogle adelsgodser, som var under fælles regering. (OBS:Hertugdømmet, side 46).

Der fandtes kun indtil 1721 - som undtagelser - to perioder, hvor den danske konge også var enehertug af Slesvig: Christian 1: 1460-81 og Frederik 1: 1523-33 (efter afsættelsen af Christian 2.). I perioden 1544 - 1773 var Slesvig-Holsten præget af [det magtfulde gottorpske hertughus](#), der blev grundlagt 1544 med delingen efter Frederik 1.s død. Tiden 1721-73 var uafklaret mht. striden mellem det danske kongehus og gottorperne.

Reformationen i 1536.

Hertugdømmerne blev også "*First mover*" af reformationen (Christian 3.). Reformatoren Johan Bugenhagen kom op til Haderslev, der blev kaldt *Nordens Wittenberg*.

Hertugdømmerne var en del af en *fyrstelig territorialstat*, men altså ingen *nationalstat*, men der var alligevel her kim til nationale forskelle, nemlig nogle sproglige grænser, og her fik reformationen afgørende betydning, idet latin som kirkesprog blev forladt til fordel for de talte lokalsprog. Men hvad var lokalsproget i Slesvig-Holsten? Det var ikke entydigt, men mudret: I Holsten tysk (plattysk), og i Slesvig dansk og tysk på kryds og tværs. Dette gav på dette tidspunkt ikke anledning til de store problemer, da folk endnu ikke var bevidste om at have et *nationalt* tilhørsforhold - men der blev alligevel større opmærksomhed på, hvor de sproglige gik, fordi kirkesprog grænserne blev vigtige.

Krig og fred.

1500-tallet blev alligevel et relativt fredeligt århundrede i dette område; hertugerne formåede faktisk at samarbejde, f.eks. erobrede kong Frederik 2., hertug Adolf og hertug Hans d. Ældre i 1559 Ditmarsken i fællesskab. De var også nære slægtninge og mødtes sikkert ved mange festlige lejligheder, så tingene fungerede relativt godt i den oldenborgske konglomeratstat.

Det vil sige, indtil der kom et stort brushoved - Christian 4. Herefter gik det tilbage med samarbejdet sideløbende med, at de gottorpske hertuger fik tætte familierelationer med både Sverige og Rusland. *Hertug Frederik 3.* (reg. 1616-59), var Christian 4.'s nevø, men deres modsætningsforhold var kun begyndelsen.

I takt med at krigene gik Danmark imod tog også de magtpolitiske ægteskaber en for Danmark uheldig retning: Hertug Frederik 3.s datter, Hedvig Eleonora, blev gift med **kong Karl 10. af Sverige** (ham der gik over isen og nær havde udslettet Danmark); hans sønnesøn og senere *hertug Frederik 4.* (reg. 1694-1702) giftede sig med Hedvig Sophie af Sverige, søster til **kong Karl 12** (reg. 1697-1718) og måske den største svenske krigerkonge af dem alle). Deres søn, *hertug Karl Frederik* (reg. 1702-39), giftede sig med **Anna af Rusland**, og deres søn igen blev i 1762 til zar Peter 3. af Rusland, hvis mest brændende ønske var hævn over Danmark, gerne udslettelse, men som minimum tilbageerobring af alle gottorpske besiddelser. For Danmark var denne udvikling i familien syd for Kongeåen et mareridt.

Hertug Frederik 3. (reg. 1616-59).

Men tilbage til 1600-tallet og nogle af krigene. Christian 4. gik først ind i **Kejserkrigen** i 1625 og tabte. Derefter gik han ind i **Torstenssonkrigen** i 1640'erne og tabte igen. Under forløbet blev både Jylland og hertugdømmerne besat og plyndret. Forståeligt nok syntes **hertug Frederik 3.** ikke længere, at samarbejdet fungerede ret godt - nu gjaldt det ikke om bekæmpelse af en fælles fjende. Frederik 3. indledte separate fredsforhandlinger med de sejrende kejserlige hærførere. Dette var troskabsbrud og frafald i en situation, hvor magtbalancen nu tippede til Sveriges favør samtidigt med, at det var blevet Danmarks dødsfjende. I Torstenssonkrigen gik hertugen skridtet videre og indgik en neutralitetsaftale med svenskerne og åbnede samtidigt alle sine fæstninger for dem. Dette var et klart forræderi mod Danmark, som han var i fællesregering og union med. Hertugens brændende

ønske var at opnå suverænitet med hjælp fra Sverige. I det lys skal brylluppet i 1654 mellem Frederik 3.'s datter, Hedvig Eleonora, og kong Karl 10. Gustav af Sverige ses. Fra 1656 førtes hemmelige forhandlinger om forbund og i 1657 blev der indgået en aftale om, at hans hertugdømme i tilfælde af krig ikke skulle lide overlast fra svenske tropper.

Denne aftale blev hurtigt aktuel, idet kong Frederik 3. i juni samme år erklærede Sverige krig (Første Karl Gustav-krig, 1657-58), hvilket der ifølge unionsaftalen skulle være enighed om mellem konge og hertug. Karl 10 slog lynhurtigt til og erobrede omgående Hertugdømmerne og hele Jylland. Ikke overraskende valgte hertug Frederik at satse på Sverige og indgik i 1757 i Kiel en alliance og forbund med Sverige, hvor hertugen fik løfte om beskyttelse mod tropper, fri gennemmarch og ophold. Herefter var der ingen vej tilbage for Gottorp, men snart stod svenskerne foran København, og kong Frederik 3. måtte acceptere det totale nederlag i Roskildefreden af 1658. I en tillægsaftale få måneder senere i København blev Gottorp fritaget for enhver lensforpligtelse over for kongen, dvs. at den gottorpske del af Slesvig ikke længere var et len af Danmark, men havde fået såkaldt suverænitet.

Karl 10. fortrød imidlertid hurtigt, at han ikke havde gjort det af med Danmark og indledte den Anden Karl Gustav-krig (1658-60). Men her fik Danmark støtte af en række allierede og kunne modstå svenskerne. Ved freden i København 1660 fik Danmark-Norge Bornholm og Trondhjem tilbage. Status: Danmark tabte samlet set Karl Gustav krigene og mistede Skåne, Halland og Blekinge. Efter en benhård fredsslutning måtte Frederik 3. finde sig i, at hertugen herefter førte en selvstændig udenrigspolitik nede fra Gottorp.

Hertug Christian Albrecht (reg. 1659-94).

Suveræniteten brød dog ikke alle bånd. Fællesregeringen over adelens og klostergodserne med den gottorpske hertug og kongehertugen var jo stadig i kraft, og unionen mellem Danmark og Hertugdømmerne var stadig gældende. Altså stadig en kompliceret/umulig konstruktion: På samme tid bundet til den danske konge og i alliance med Danmarks arvefjende Sverige - så at sige en dobbeltskæbne.

I 1665 grundlagde Christian Albrecht universitetet i Kiel, der blev sæde for uddannelse af Hertugdømmernes embedsmænd. Militært søgte han at sikre sig med fæstninger, hvilket den danske konge lige så vedholdende søgte at hindre, men især fæstningen i Tønning blev vigtig. To gange besatte kongen hertugens områder, hvilket anspændte hertugens finanser til det yderste, idet over 70% af indtægterne kom fra Gottorps områder.

I Danmark var bitterheden efter Karl Gustav-krigene enorm. Gottorp blev anset som selve årsagen til katastrofen i krigene og en ubærlig sikkerhedsrisiko for Danmark, der var klemte inde mellem Hertugdømmerne og Sverige, der desuden havde store besiddelser i Nordtyskland. For kongerne Frederik 3. og Christian 5. var der kun én løsning: Gottorperne måtte fordrives og deres andel af Slesvig forenes med den kongelige del. Christian 5. beskrev Gottorp som en slange ved Danmarks barm og pålagde sine efterfølgere at inkorporere de gottorpske områder, så snart det var muligt.

Forsøg på forsoning var der dog også. I 1667 giftede Christian Albrecht sig med Frederikke Amalie, kong Christian 5.'s søster, men snart efter forsøgte den danske konge at underløbe hertugen og vreden blussede op igen. Et mageskifte, der kunne have samlet en pæn del af

det nordlige Slesvig under kongen, gik i vasken. Kongen var ikke reelt indstillet på fred, og da svenskerne led et stort nederlag til Brandenburg, så kongen det som en ny mulighed - og tog hertugen til fange i Rendsborg og fik ham under tvang til at underskrive en række aftaler. Umiddelbart erklærede Danmark Sverige krig: Den Skånske Krig (1675-79) begyndte. Kongen besatte de gottorpske territorier og sløjfede fæstningen i Tønning. Det tegnede godt for Danmark, men Frankrig satte sig imod og ved freden i Fontainebleau i 1679 blev det bestemt, at hertugen skulle genindsættes i alle sine rettigheder, inklusive suveræniteten...

Få år senere gentog Christian 5. forsøget, som denne gang så ud til at ville lykkes, men hertugen flygtede til Hamborg, hvorfra han begyndte at opbygge en koalition mod Danmark, der i 1689 igen måtte krybe til korset, og ved det såkaldte Altonaforlig af juni 1689 blev hertugen atter genindsat i de gamle rettigheder. Christian 5. måtte dybt skuffet resignere: Danmark var slået tilbage til 1660 fordi Sverige var allieret med det franske kongehus, så selvom Christian 5. faktisk generobrede de gottorpske besiddelser, måtte han pænt levere dem tilbage igen - fordi Danmark **ikke** havde de rigtige allierede, dvs. Danmark kunne ikke selv løse dette store udenrigspolitiske problem. Vi skal frem til Store nordiske Krig, før tingene begynder at gå Danmarks vej igen. Denne store krig var et vendepunkt, idet Sverige mistede positionen som Østersøregionens stærkeste magt, som blev overtaget af **Rusland**, der var Danmarks allierede.

Hertug Frederik 4. (reg. 1694-1702).

Men så tog en ny generation over - begge med navnet Frederik 4. Den danske regerede i perioden 1699-1730. Hertug Frederik 4. var lige så militærgal som sin beundrede forbillede, Karl 12. af Sverige, som han fulgte i felten, hvor han blev dræbt i 1702 i slaget ved Klissow. Forinden var han i 1698 blevet gift med Karl 12.'s søster, Hedvig Sophie.

Banen med det afgrundsdybe fjendskab blev hurtigt kridtet op igen. Danmark indgik straks efter tronbestigelsen i 1700 en alliance med Rusland og Polen-Sachsen vendt mod Sverige. Polen angreb Sverige i Livland, og kong Frederik rykkede ind i Slesvig, og Tønning-fæstningen blev angrebet og belejret. Men endnu en gang havde Danmark forregnet sig. En svensk-lüneburgsk hær angreb fra syd, og Karl 12. gik i land på Sjælland, støttet af den engelske flåde, og København blev bombarderet. Tofrontskrigen var helt uholdbar og freden i Traventhal august 1700 var endnu et kæmpe nederlag for Danmark. En række andre magter havde større sympati for hertugen end for kongen, og atter en gang blev Gottorps ligeberettigelse med kongen, suverænitet etc. genoprettet og fastslået. Gottorp stod på højdepunktet af dets magt - men jo stadig bundet af fællesregering og unionsaftale.

Hertug Karl Frederik (reg. 1702-13).

Han blev født i Stockholm i år 1700 og var dermed endnu et lille barn ved faderens død, og en formynderregering overtog styret af Gottorp. Efter Karl 12.'s nederlag ved Poltava i juli 1709 mente Danmark, at tiden var gunstig for endnu en krig mod Sverige, mens den gottorpske regering skyndte sig at erklære sig for neutral, hvilket dog ikke blev taget for gode varer af den danske konge, også fordi gottorperne stadig arbejdede på klargøringen af fæstningen i Tønning - vendt mod Danmark.

I december 1712 led Danmark nederlag i slaget ved Gadebusch i Mecklenburg, og det fik Gottorp til at bekende kulør ved at sende lykønskninger til den kommanderende general,

Magnus Stenbock, som straks marcherede mod hertugdømmerne og til en begyndelse lod den kongelige by Altona nedbrænde. Da han derefter blev presset af danskerne, åbnede Gottorp fæstningen Tønning for ham, hvilket var et krystalklart brud på neutraliteten.

Den danske konge lod sine tropper besætte Gottorpn og belejrede Magnus Stenbock med hele sin hær i Tønning, hvor han til sidst måtte overgive sig. I marts 1713 udstedte kongen et okkupationspatent, hvori han bekendtgjorde, at han havde taget hertugens slesvigske områder i sin besiddelse. Spillet var langt om længe ude for det gottorpske Slesvig, selv om der skulle gå yderligere 8 år, inden stormagterne (minus Rusland) garanterede den danske konges besiddelse af Slesvig, mens han måtte tilbagelevere de gottorpske besiddelser i Holsten til hertug Karl Frederik.

Frederiksborgfreden **1720** anerkendte Danmarks ret til Slesvig, dvs. den enevældige konges myndighed blev udstrakt over den gottorpske hertugs besiddelser i hertugdømmerne. Gottorp Slot blev plyndret for bogsamlinger og kunstværker. En statholder blev indsat på Gottorp Slot. Men de administrative og lovmæssige forhold blev ikke harmoniseret med Danmark, f.eks gælder elementer af Jyske Lov stadig i Slesvig-Holsten! Slesvig-Holstens særkende og særrettigheder fortsatte, og den enevældige stat gjorde ikke noget for at ændre det. Måske fordi det var besværligt, måske fordi det var rigere end det øvrige land, så hvorfor ændre noget? Den gottorpske hertug havde bevaret sine holstenske områder, så havde Danmark

fået besvaret det gottorpske spørgsmål én gang for alle?

Kilde: <https://da.wikipedia.org/wiki/Hertugdømmerne>

Måske en lille tvivl havde naget, men nu skulle det kundgøres for alverden, at den danske konges arveregimente og suveræne eneherrredømme over Slesvig var på plads og i orden. Det blev slået eftertrykkeligt fast ved en overdådig arvehyldning og edsafleggelse på Gottorp Slot den 4. september 1721, hvor hertugens nu tidligere embedsmænd og ridderskab måtte lytte til en oplæsning af inkorporationspatentet og derpå aflægge troskabsed til kongen, en enkelt provst dog først efter en uges betænkningstid...

Russerne anerkendte imidlertid ikke Frederiksborgfredens bestemmelser mht. fuld kontrol

over det gottorpske Slesvig. Senere blev det endnu meget værre, da Gottorpslægten kom ind i den russiske kejserfamilie. I **1762** bestiger Gottorp slægtens overhoved den russiske kejsertrone som zar Peter den 3. Han hadede den danske konge af et godt hjerte. Selv om Rusland var fuldt engageret i **Den preussiske Syvårskrig**, sluttede han omgående fred med Preussen og gav sin hær ordre til at marchere mod Danmark. Det var jo ikke særlig langt borte. Danmark gik i panik og mobiliserede alt hvad man kunne. Hæren blev sendt ned i Mecklenborg, hvor de to hæres forposter fik kontakt med hinanden, men pludseligt trak russerne sig til danskernes undren tilbage. Det viste sig, at zaren pludseligt var død, myrdet af sin kone, Katharina den Store, og hun sluttede omgående fred med Danmark.

Det mirakuløse udfald tydeliggjorde, at der måtte og skulle findes en endelig løsning på det gottorpske spørgsmål, nemlig arvekravene på dele af den dansk-norske helstat. Løsningen var **Mageskiftet i 1773**, hvor Danmark tilbød Rusland Oldenburg mod alle de gottorpske hertugers arvekrav i Slesvig-Holsten. Det acceptere Rusland, men ville dog ikke betale gælden ud i de gottorpske områder. Danmark foreslog så, at de heller ikke ville betale gælden ud i Oldenburg, men her satte Rusland hælene i, så det endte med, at de overtog et gældfrit Oldenburg, mens Danmark overtog et forgældet Holsten.

Herefter tegnede fremtiden lys for helstaten, men det holdt desværre ikke ret længe, idet oplysningstidens tanker om begrebet nation med et særligt sprog bredte sig, og kun få år senere begyndte de spirende nationalfølelser i Europa at vise sig - også i hertugdømmerne.

Sammenfatning.

Det *gottorpske* hertugdømme opstod i 1544 da *Hertugdømmerne* blev delt mellem Frederik den 1's tre sønner kong Christian 3, Hans og Adolf af Gottorp. Hertug Adolf, som blev stamfaderen til det gottorpske hertughus, blev førstevælger, og valgte Gottorp slot og amt med Slesvig by, Husum og Hütten, Brundlund slot med Aabenraa amt, landskabet Ejdersted og Mårkær kloster - og i Holsten amterne Kiel, Neumünster, Oldenburg og Trittau, klostrene Reinbek og Cismar og byen Neustadt. Hermed var der oprettet et område, som kom til at gå over i historien som det gottorpske hertugdømme. Det var på nogle områder et selvstændigt hertugdømme, men det var på andre områder bundet af forpligtelser, der begrænsede selvstændigheden. Ingen af de tre parter udgjorde samlede og afgrænsede dele. De tre deles enkelte stykker var tværtimod sammensat ud fra økonomiske vurderinger, hvis formål var at sikre lighed i værdi og afkast. Resultatet var et sandt kludetæpper med de tre deles enkeltdele spredt mellem hinanden - også i Holsten.

Alligevel opretholdtes en forestilling om, at hertugdømmerne efter delingen stadig var et hele. Denne opfattelse blev understøttet af, at ridderskabets og de adelige klostres godser og de større byer IKKE blev delt, men i stedet underlagt en fælles regering, som de (nu) tre landsherrer skulle udøve i fællesskab. Byerne aflagde således ed til de tre landsherrer i fællesskab - ikke kun til den hertug i hvis område byen lå. Øverste retsinstans, skatter og hærvæsen skulle også administreres i fællesskab. Adolf skulle også tage sit område i len af den danske konge. For områderne i Holsten skulle han aflægge ed til den tysk-romerske kejser.

Men indadtil i forhold til de ikke-adelige undersåtter rådede hertug Adolf selvstændigt - og netop disse beføjelser var det i hertugens interesse at øge.

Men der havde været adskillige andre hertugdømmer, uden at disse områder nogensinde anfægtede Danmarks selvfølgelige overherredømme, så hvorfor og hvordan opstod der helt tilbage fra Abel-slægten kræfter, som målbevidst kæmpede for sammenknytningen mellem Sønderjylland/Slesvig og Holsten og uafhængighed fra kongeriget Danmark?

Der var to hovedårsager var: (1) Slesvig-Holsten var en grænseregion mellem det tysk-romerske rig mod syd og kongeriet Danmark/Norden, hvor Sønderjylland fra tidernes morgen hørte til Danmark/Norden, mens Holsten var tysk-romersk. (2) Holsten blev langt op i tiden styret af grever, der var fremragende hærførere og dygtige politikere med stærke forbundsfæller. Desuden var den holstenske adel en mere "invasiv art" end den sønderjyske: Gennem ægteskaber og bedre økonomi (landbrug) blev de efterhånden dominerende også i Sønderjylland, hvorved eliternes sprog efterhånden blev (plat-) tysk i hele regionen.

Allerede under Abelslægten søgte og vandt hertugen stadig større uafhængighed fra den danske konge, så Sønderjylland i denne periode blev meget nær en selvstændig stat. Mod slutningen af denne æra var hertugdømmet præget af opløsning, mens naboerne, den danske konge og greverne af Holsten, kæmpede om indflydelse, og hvor greverne efterhånden havde vundet kontrol med halvdelen af hertugdømmet. Da Abelslægten uddøde i 1375 lykkedes det dem at sætte sig i besiddelse af næsten det hele.

Under de stærke holstenske grever af det Schauenburgske dynasti - og et svækket Danmark - blev de i en periode de facto magthavere ikke bare i hertugdømmerne men også midlertidigt i kongeriget, og med deres udnævnelse til hertuger blev Slesvig og Holsten forenet i en dynastisk union med en fælles fyrste. Trods stor omskiftelighed i perioden indebar den en ret betydelig integration af de to hertugdømmer, hvor adelen i stigende grad var og opfattede sig som fælles for de to lande.

Da det schauenburgske dynasti uddøde i 1459, fik den nu overvejende fælles slesvig-holstenske adel stor betydning for, at Slesvig og Holsten forblev sammen, idet juraen/arveretten talte for, at hver del skulle gå til hver sin arving. Den slesvig-holstenske adel tilbød imidlertid kong Christian 1., konge af Danmark fra 1448, at han kunne blive valgt som hertug af Slesvig og greve af Holsten, og da han ved et møde i Ribe i 1460 modtog dette valg, blev Slesvig dermed endnu et af kongens mange lande, men det betød hverken, at det særlige hertugdømme Slesvig blev ophævet, eller at den tætte forbindelse mellem Slesvig og Holsten ophørte: De to "lande" vedblev at udgøre en union - og de vedblev at være hhv. et dansk og et tysk len. Faktisk blev Holsten i 1474 gjort til et hertugdømme af den tysk-romerske kejser - efter anmodning af Christian 1. Først herefter kan der med rette tales om hertugdømmerne. Med Oldenborgerne kom Sønderjylland og Holsten således sammen i union med Danmark. Efter 1460 kom der ikke nye dynastier til, men der opstod snart nye linjer af det oldenborgske dynasti i Slesvig og Holsten, dvs. der kom mere end én hertug ad gangen - og dermed nye komplikationer.

Efter at det gottorpske hus opstod ved delingen i 1544, kom der ganske vist nye delinger, men ikke af den gottorpske del. Dette betød, at hertugen af Gottorp mellem 1580 og 1713

havde den største andel af hertugdømmerne af alle hertuger. De første ca. 100 år søgte hertugen på alle måder at hæve og hævde deres status, men udenrigspolitisk havde de ikke mange muligheder. Under 30-årskrigen kolliderede kongens og hertugens interesser for alvor. Da så hertugens lande oven i købet i høj grad kom til at bære følgerne (besættelse og krigsskatter) af kongens fejlslagne satsning, endte han med at alliere sig med hovedfjenden, Sverige, en politik, som gottorperne ikke bare stod fast på men udbyggede i perioden frem til 1713. Det gottorpske spørgsmål var truslen mod Danmarks eksistens, indeklemt mellem dets to dødsfjender, Sverige og hertugdømmerne.

Ved fredsslutningen efter Store Nordiske Krig slap Danmark af med den gottorpske hertug i Slesvig, men truslen var langt fra elimineret, idet gottorperne var indgiftet i såvel det svenske som det russiske fyrstehus. I 1762 kulminerede dette med, at en gottorper blev zar af Rusland! Kun en intrige ved zarhoffet forhindrede i sidste øjeblik en krig mellem Danmark og Rusland, men slægten, dens besiddelser i Holsten og dens arvekrav bestod fremdeles. Først ved en aftale om mageskifte mellem Danmark og Rusland i 1773 blev dette endelig løst: Gottorperne gav afkald på krav på Slesvig, og Danmark overlod Rusland de oldenborgske stamlande Oldenborg og Delmenhorst og fik til gengæld de gottorpske dele af Holsten. Endelig var begge hertugdømmer samlet under den danske krone.

Tidstavle.

År	Hændelse	g/h/ k	Side
De første hertuger			
	Medtages blot for fuldstændighedens skyld. 1119-1131 Knud Lavard 1131-1134 Magnus den Stærke ca. 1150 Valdemar den Store 1157-1162 Knud Henriksen 1162-1167 Buris Henriksen til 1173 Christoph af Slesvig 1182-1202 Valdemar Sejr 1206-1215 Valdemar den Unge 1218-1231 Erik Plovpenning		
Abelslægten			
1232-1252	Abel. Ved Valdemar Sejrs død i 1241 blev Abels bror, Erik, konge efter deres far. I de følgende år lå Abel i strid med sin storebror for at opnå større uafhængighed for sit sønderjyske hertugdømme. 1232 er vigtig som udgangspunkt for de følgende århundreders kamp for hertugdømmets uafhængighed af kongeriget.	h	3, 4-7
1253-1357	Valdemar 3. Abelsen. Blev 12 år gammel ved	h	5

	Abels død taget til fange af ærkebiskoppen af Köln og dermed forhindret i at blive konge af Danmark. Kronen gik i stedet til Abels lillebror, Christoffer 1.		
1259-1272	Erik 1. Abelsen. Strid med hans onkel, Christoffer 1., der ikke ville forlene ham med Sønderjylland. Sammen med allierede angreb og indtog Erik København. Strid om kamp med enkedronning Margrete Sambiria (regent 1259-1266), som han slog ved Lohede 1261.	h	5
1283-1312	Valdemar 4. Eriksen. Forlenes på rigsmøde i Vordingborg med hertugdømmet.	h	5
1312-1325	Erik 2. Valdemarsen, som den første arvelig forlenet med Sønderjylland. Gift med datter af holstensk greve. Deres datter, Helvig, blev 1340 gift med Valdemar Atterdag.	h	5
1317-19	Kong Erik Menved pantsætter efterhånden alle dele af Danmark til holstenske grever		
1325 1326-1329 1330-1365	Valdemar 5. Eriksen. Konge af Danmark som Valdemar 3. , dvs. fra han var 12 til 15 år gammel som stråmand for Gerhard 3., "den kullede greve". Valdemar 5. Eriksen genindsat som hertug	h k h	5-6
1326-1329	Gerhard 3. ("den kullede"). I Valdemars 3.'s navn forlenede han Sønderjylland omfattede al kongelig ret og ejendom inden for hertugdømmet til sig selv.	h	5
1365-1375	Henrik dør og med ham Abelslægten.	h	3, 6, 7
Holstenske grever (Schauenburgerne).			
1326	Gerhard 3. afsætter kong Christoffer 2. Forleningen omfattede herefter al kongelig ret og ejendom inden for hertugdømmet.	g	3, 5, 7
1329	Christoffer 2. genindsættes		5, 6, 7
1340	Gerhard 3. dræbt af Niels Ebbesen		8
1340	Valdemar Atterdag. Konge, g.m. Helvig, søster til hertug Valdemar 5.		5-8
1375	Både kong Valdemar Atterdag og hertug Henrik dør.		7
1386	Margrethe 1. forlenede (tvunget af omstændighederne) de holstenske grever med		8

	hertugdømmet Sønderjylland/ Slesvig. Hertugerne af Sønderjylland omtales herefter som <i>hertug af Slesvig</i> .		
1427-59 1440	Adolf 8. Christoffer af Bayern. Forud for hyldningen fik Adolf Slesvig som frit, arveligt len uden forpligtelser + Haderslev og Ærø. Efter 200 år havde to hertugslægter forandret hertugdømmet Slesvig til en stat, der i praksis var uafhængig af Danmark - og flyttet det nærmere til det tysk-orienterede Holsten. <i>Med Adolf 8. uddøde slægten af schauenburgske hertuger.</i>	g/h k	3, 4, 10
Oldenborgerne, del 1			
1460-1481	Christian 1. Grev Otto af Pinneberg intet krav på Sønderjylland Christian af Oldenburg har krav på både Holsten og Sønderjylland/Slesvig	h/k	3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11,17
1466	Forsvarsforbund mellem kongeriget og Slesvig-Holsten		9
1474	Kongen opnår, at den tysk-romerske kejser ophører Holsten til et hertugdømme: Fra da af kan der med rette tales om hertugdømmer.		17
1481-1533 1490	Frederik 1. og Hans Deling efter Christian 1.s død Kong Hans og hertug Frederik deler <i>økonomisk</i> hertugdømmerne lige over, men som et <i>geografisk</i> kludetæppe.	h/k	1, 9, 10, 11,12
1533-1544	Christian 3. Hertug Slesvig og Holsten	h/k	1, 4, 9, 11, 12, 16
1534-36	Grevens Fejde		11
1534-1559	Christian 3. Konge Danmark.	h/k	1, 4, 9, 11,
1537-1559	Christian 3. Konge Norge.	h/k	
1536	Christian 3. indførte reformationen i Danmark. Tronfølgeren skulle vælges, mens Christian levede.		12
1542	Christian 3. indførte kirkeordinans på plattysk		se ovenfor

	Gottorperne (samtidig med Oldenborgerne)		
1544-1586 1544	Adolf af Slesvig-Holsten-Gottorp Deling efter Frederik 1.s død i 1533: Kong Christian 3., hertug Hans d. Ældre og hertug Adolf af Gottorp.	h	3, 4, 9, 10,11, 12, 16,
1581-82	Deling efter Christian 3.s død i 1553: Kong Frederik 2., hertug Hans d. Yngre, hertug Adolf af Gottorp. Sidste deling af betydning.		
1586-1587	Frederik 2.	h	11, 12,
1587-1590	Philip	h	
1590-1616	Johan Adolf	h	
1616-1659	Frederik 3. Tiltrådte ved arvevalg. Hans mor var søster til Christian 4. og dermed hans nevø. Han var imod Chr. 4.s deltagelse i Kejserkrigen. Der opstod konkurrence mellem de to fyrster ved besættelse af vigtige fyrstebispedømmer i Nordtyskland. Kejserske tropper holdt hertugdømmerne besat i årevis. Hertugen og kongen var herefter gensidigt meget utilfredse med hinanden. Byen Friedrichstadt er opkaldt efter Frederik/ Friedrich 3., som desuden opførte en stærk fæstning i Tønning. Gift med Marie Elisabeth af Sachsen, som tilføjet en kost medgift, bl.a. af malerier af Cranach d. Ældre. Parret opbyggede bibliotek og kunstsamling med internationalt ry.	h	12, 13,
1757	Første Karl Gustav krig. DK søgte revanche for Torstensson-krigen i 1645. Svenskerne gik over isen og DK kapitulerede. Roskildefreden 1758. DK mistede Skåne, Halland, Blekinge og Bohuslen til Sverige. Hertug Frederik 3. skiftede side og allierede sig med Karl 10. Gustav af Sverige - som var hans svigersøn!		
1659-94	Christian Albrecht , gift med Frederikke Amalie af Danmark (datter af kong Frederik 3.) indgik en forsvarsalliance med Sverige i 1663. Kong Christian 5 indledte Skånske Krig (1675-79) for at revanchere sig efter Roskildefreden. DK spærrede hertugen inde i Rendsborg og tvang ham til at opgive sin suverænitæt over hertugdømmerne. Han angreb på et gunstigt tidspunkt, men Sverige	h	13, 14.

	fik hjælp af Frankrig og Sverige fik fred på gunstige vilkår.		
1679	Hertugen fik sin suverænitet tilbage.		14
1684	DK besatte hertugens lande.		
1689	DK tvunget til at tilbagelevere de gottorpske områder til hertugen.		14,
1694-1702 1700	Frederik 4. , gift med Hedvig Sofie af Sverige. I hans regeringstid hed den danske konge også Frederik 4., og han ville også have revanche og startede en ny krig mod Sverige, men den ender også skidt for DK. Ved freden i Traventhal 1700 må DK anerkende hertugdømmernes selvstændighed og betale krigsskadeerstatning mv.	h	9, 12, 14
1702-1713	Karl Frederik , født i Stockholm år 1700. Nevø til Karl 12. af Sverige, fætter til kong Frederik 3. De gottorpske besiddelser i hertugdømmene blev styret af en formynderregering. Danmark gik (igen) ind i Store Nordiske Krig i 1709 efter at Karl 12. samme år havde tabt mod russerne i slaget ved Poltava. 1713 blev den svenske general Magnus Stenbock med sin hær indesluttet i fæstningen Tønning, hvor han måtte overgive sig. Søkrig med Tordenskjold.	h	9, 12, 14, 15
1720	Freden i Frederiksborg: Sverige mistede toldfrihed i Øresund, betalt 600.000 rigsdaler i erstatning og forpligtede sig til ikke at hjælpe den gottorpske hertug. Med hjælp fra den tyske kejser beholdt Carl Frederik sin del af Holsten, men Slesvig blev inddraget under den danske krone . Sverige kunne i første omgang ikke imødekomme Ruslands krav, men måtte give sig ved freden i 1721. Sveriges tid som stormagt var forbi.		1, 15, 16
1739-62	Peter 3. af Rusland, født som Karl Peter Ulrik af Slesvig-Holsten-Gottorp. Udpeget til tronfølger i Rusland ved ægteskab med den russiske zar's datter. Hadede DK og traf i 1762 forberedelser til krig, men døde netop som de to (ulige) store hære stod over for hinanden i Nordtyskland, hvorefter Katharina lod de russiske tropper vende hjem.	h	1, 9, 12

1762-73	Paul. Søn af Katharina (d. Store) og tronfølgeren Peter 3.		
1773	Mageskifteaftale Danmark - Rusland, se nedenfor.		
Oldenborgerne, del 2 (indtil 1713 samtidig med Gottorperne)			
1544-59	Christian 3.	k/h	Se under del 1
1559-1588 1563-1570	Frederik 2. Nordiske Syvårskrig.	k/h	
1588-1648 1611-1613 1618-1648 1625-1629 1643-1645	Christian 4. Kalmarkrigen Trediveårskrigen Kejserkrigen Torstensonkrigen	k/h	12
1648-1670 1657-1658 1658-1660	Frederik 3. Første Karl Gustav-krig Anden Karl Gustav-krig	k/h	13
1670-1699 1675-1679	Christian 5. Skånske Krig	k/h	14
1699 -1730 1700 1709-1720	Frederik 4. Krig. Invasion af svenskere ved Humlebæk. Freden i Traventhal. Store Nordiske Krig.	k/h	9
1730-1746	Christian 6.	k/h	
1746-1766 1762	Frederik 5. Rusland. Krigen afværget i sidste øjeblik	k/h	
1766-1808	Christian 7.	k/h	
1773	Mageskifte Danmark - Rusland Indlemmelsen af de gottorpske dele af Slesvig efter Store Nordiske Krig blev dog ikke fulgt op af en administrativ harmonisering, idet Slesvig beholdt sin egen administration sammen med kongens dele af Holsten. Iht. aftalen om mageskifte opgave huset Gottorp alle krav på Slesvig mod at få eftergivet al gæld samt modtage en krigsskadeerstatning, mens den hertugelige del af Holsten blev opgivet i et mageskifte med de nordtyske grevskaber Oldenburg og Delmenhorst. Selvom hertugdømmet Holsten fortsat var en del af Det tysk-romerske Rige, var det nu samlet under én hersker, kongen af		1, 16

	Danmark.		
1806-39	Frederik 6.	k/h	
1839-1848	Christian 8.	k/h	
1848-63	Christian 9.	k/h	

Table 1.

Kilder.

lex.dk.

De slesvigske hertuger. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2005. 96.9.

Carsten Porskrog Rasmussen: Hertugdømmet. Aarhus Universitetsforlag 2019. 96.9.

Sønderjyllands historie indtil 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2008. 96.9.

Sønderjyllands historie efter 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2009. 96.9.

Wikipedia + diverse lignende opslag.